

Forventningerne til den grønne kirkegård

Af Jyrki Knuutila

Inledning

Ofta hör man sägas, att kyrkogårdarna är för de sörjande och för deras sorgearbete. För detta uttryck finns det ett motsatt talesätt på tyska: Eine Grab baut Brücke zu den Lebenden - graven bygger en bro till de levande. Detta kan förstås på flera sätt. Det är nämligen möjligt att uppfatta graven som en bro mellan den avlidne och dennes i tiden levande anhöriga. Å andra sidan kan man också förstå graven som en brobyggare mellan levande människor och de avlidna som tros leva till exempel på basen av kristendomens löften. För det tredje kan graven ännu förstås som en bro till livet efter döden. Antingen man uppfattar kyrkogården som en plats för sörjande eller som ett brohuvud till livet, så visar båda uttrycken människosinnets intresse för graven och bredare också för kyrkogården. Detta å ena sidan föranleds av att det hör till den mänskliga naturen att begrunda frågor som en väsentlig del av det mänskliga väsendet samt också frågor om liv och död. Olika religioner har genom historien å andra sidan försökt lösa dessa frågor som sysselsätter människosinnet med sina läror och enligt lärdomar om människan, livets mening och livet efter detta.

Den religion som människosamfundet utövar formar alltid dess kultur. Kulturen å sin sida är en av de faktorer som utvecklar samfundet till ett organiserat samhälle. Dess normer påverkar ytterligare religioner och dess kultplatser, till vilken grupp man också ofta kan räkna begravningsplatserna. Av den anledningen kan man med hjälp av begravningsplatserna undersöka de samfund som upprätthåller platserna, deras utövning av kulturer och religioner samt deras lärdomar om livets mening och livet efter detta. Detta visar, att begravningsplatserna och begravningskulturen är betydelsefulla ur många synvinklar.

Våra kongressarrangörer har gett mig en rubrik med temat Forventningerne til den grønne kirkegård (Vad förväntar vi oss av den gröna kyrkogården). För att förstå

rubrikens målsättning bör vi först analysera termerna i rubriken: Förväntan, grön och kyrkogård eller begravningsplats.

Med begreppet Forventningerne (förväntningar) förstår jag i detta sammanhang den kommande utvecklingen med en gestaltning av möjligheter och hot. Termen grønt (grönt) uppfattas här som ett synonymt uttryck för begreppet levande, fungerande och ändamålsenlig, för i naturen framträder den gröna färgen endast i samband med levande och växande växter och träd. Grönt används också i den liturgiska färgskalan särskilt under kyrkoårets tidpunkt efter jul och pingst som symbol för, att den kristne får leva och växa med ett förkunnat budskap under sådana stora högtidsdagar. Med uttrycket kirkegård (kyrkogård) förstås i det följande en kristen, för kristligt bruk avskild kyrkogård / begravningsplats, till vilket det sammansatta ordets första del, kyrka, hänvisar.

Efter denna definition av begreppen är det min uppgift, att granska om de kristna begravningsplatserna / kyrkogårdarna är levande, fungerande och ändamålsenliga i framtiden. Ytterligare är det skäl att begrunda om dessa drag kan utvecklas samt hurudana möjligheter och hot det kan finnas i detta sammanhang. Värderingar som berör framtiden kan endast tillförlitligt göras genom att man känner till kyrkogårdarnas nuvarande situation och utvecklingen som skett i det förflutna. Först därefter kan man förutse om kyrkogårdarna förblir levande, fungerande och ändamålsenliga också i framtiden.

Jag närmar mig mitt tema från tre synvinklar. För det första dryftar jag hur och varför kyrkogårdarna har uppfattats i det förflutna samt hur och varför de fortfarande upplevs från framförda synpunkter. För det andra behandlar jag kyrkogårdarnas uppskattning. För det tredje utreder jag kyrkogårdarnas roll i fokus i förhållandet mellan kyrkan och samhället / staten.

Min framställning baserar sig på de förhållanden som har varit rådande och som tillsvidare förekommer i Finland. Det framförda kan dock också tillämpas i de andra nordiska länderna p.g.a. den gemensamma kulturbakgrunden. Man bör då naturligtvis ta hänsyn till att utvecklingen beträffande de saker som är förknippade med kyrkogårdar är av många orsaker något olik i de nordiska länderna speciellt under 1900-talets sista del. Några av de frågor som tas upp kan därför verka alldagliga och även

intetsägande om man t.ex. tänker på kyrkogårdarnas situation i vissa delar av Danmark och Sverige.

Varför har kyrkogårdarna genom tiderna upplevts levande, fungerande och ändamålsenliga ?

Såsom i det föregående konstaterats, inverkar uppfattningen om döden och händelserna efter döden på samhällets sed att begrava de avlidna. Därför har olika samhällens, kulturers och trossamfunds begravningsplatser och begravnings seder genom historien avvikit och avviker alltså från varandra. Det har i Skandinavien bevarats information om begravningsplatser från flera årtusenden.

Trots att det är frågan om en så här lång tidsperiod, kan man ändå fråga sig, om det på begravningsplatsen / kyrkogården finns sådana gemensamma drag som har bevarats oförändrade genom tiderna. I det följande försöker jag gestalta några sådana drag.

Under den förkristna tiden avvek begravningsplatserna eller exaktare uttryckt gravplatserna från varandra. Detta är naturligt, ty det gällde ju en tidsperiod på flera årtusenden, under vilken man emellanåt hade likbegravning och emellanåt kremeringssättet, ibland rentav båda parallellt. Under den förkristna tiden grundades begravningsplatserna och de enskilda gravarna ofta på synliga och ändamålsenliga platser nära bosättningen. Detta visar, att platserna ur samfundets synpunkt upplevdes som betydelsefulla. Då begravningsplatserna var belägna nära bosättningen måste de på något sätt avskiljas, till reserverade områden avsedda endast för de döda.

I och med att Norden kristnades stadgade sig likbegravningen som det enda begravnings sättet och som begravningsplatser började man använda kyrkogårdar som grundades i samband med kyrkorna, vilka helgades dvs. vigdes eller välsignades till sitt ändamål enligt den kanoniska rättens stadgar. Kristna kyrkor och de kyrkogårdar som omgav dem byggdes av naturliga orsaker på ändamålsenliga ställen, då de med avseende på bosättningen befann sig ofta på platser med trafikförbindelser och i den omedelbara närheten av handelsställen. Detta visar att kyrkogården ansågs viktig. Samma sak avspeglas också i att olika befolkningsgrupper,

till exempel handelsmän, kunde ha sina egna kyrkor och kyrkogårdar. Man önskade sålunda begrava de avlidna på den egna kyrkogården. Som exempel härpå kan nämnas den danska staden Ribe, där det under medeltiden fanns 14 kyrkobyggnader. Tio av dessa omgavs av en kyrkogård.

Kyrkogårdarna har också senare ofta funnits "mitt i byn". Kyrkogårdar utanför bebyggelsen, som började grundas under slutet av 1700-talet, var ur samhällets synvinkel också på ändamålsenliga platser. Kyrkogårdar placerades på ställen som uppfyllde de sanitära kraven. Stället skulle också ligga vid bekväma trafikförbindelser. Som exempel kan nämnas Malms begravningsplats, som grundades vid sekelskiftet av 1800–1900-talen i Helsingfors, och är belägen 10 kilometer norr om staden. Dit byggdes ett eget stickspår för järnvägen. Kyrkogårdar belägna utanför bosättningen vill man alltså inte avskilja från samhället. Detta visar att kyrkogårdarna för 1900-talets samhälle kan anses vara väsentliga och viktiga.

Detta förklaras delvis med att kyrkogårdarna också ansågs vara samhällliga, sociala och religiösa kultplatser. Här kan som exempel nämnas Arlingtons och Sandudds begravningsplatser i Washington samt Helsingfors. På dem finns bl. a. minnesmärken för dem, som stupat i krig. De, som är på offentliga statsbesök i Finland, lägger nästan alla utan undantag ned en krans vid detta nationellt betydelsefulla minnesmärke. På kristna kyrkogårdar och begravningsplatser har det naturligtvis också utövats religiösa kulturer. Till exempel under medeltiden, då den döde testamenterat och skänkt privat egendom till kyrkan, uppvaktades den döde genom förrättandet av själamässor, vigilior och votivmässor i kyrkan vid sidoaltaret närmast dennes grav. I Finland ordnas det även nuförtiden andliga tillställningar åtminstone under sommaren och julen.

I de östra finländska ortodoxa, det vill säga grekisk-katolska områdena, har det ända till mitten av 1900-talet funnits en relativt levande tradition där den avlidnes anhöriga samlades vid graven med mat och dryck för att minnas den avlidne. Även för den avlidne fanns det en egen matportion. Traditionen lever ännu på vissa ställen i det karelska Ryssland. Kyrkogården har alltså förståtts som den avlidnes minnesplats, som påminner om den avlidne och där man kan minnas den avlidne. I Finland vittnar även seden att tända ljus på de avlidnas

gravar på allhelgonadagen och julafton om detta. I Sverige följs motsvarande tradition på allhelgonadagen.

Gravminnesmärkena vittnar för sin del även om att kyrkogården har varit den avlidnes minnesplats. Gravminnesmärket kan förstås ha tre uppgifter. Det visar gravens plats, det skyddar graven genom att skilja den från andra gravar och det berättar om den avlidne, eftersom det finns samlad information om den hänsövna i text och emellanåt också i bilder. Minnesmärkenas storlek och format har varierat med tiden. Här kan som exempel nämnas de förkristna höggravkullarna och 1960-1970-talens "resväske" gravstenar. Gravminnesmärkena har under olika tider speglat religiösa synpunkter och de har också förknippats med kyrkans undervisnings- och förkunnelseuppgift. De har fortfarande varit mätare av den samhällliga positionen och förmögenheten, vilka har berättat om det mänskliga livets helhet.

Gravarna har genom kyrkogårdarnas historia varit täckta på något sätt. Gravarnas täckningssätt har varierat genom tiderna allt från förhistoriska stenrosen till nutida kyrkogårdars gräsbetäckta gravar. I den täckta graven har det ofta, men dock inte alltid funnits någon sorts kista eller urna som skydd för den avlidnes jordiska rester. Av täckningen kan man dra slutsatsen, att graven var avsedd som skyddsplats för den avlidne. Till detta hör ännu, att kyrkogårdarna och gravarna uppfattas som heliga, alltså för ett visst bruk vigda, avskilda platser, som av denna orsak var speciellt skyddade. Som bevis på detta är till exempel den svenska kyrkolagen av år 1686, där det gavs exakta bestämmelser om att kyrkogården skall omges av ett staket. Samma sak uttrycks även i nutidens lagstiftning, som garanterar gravfriden. Enligt den kristna läran uppfattas döden som en sömn som tar slut vid uppståndelsen. Med detta som grund är graven den avlidnes viloplats, där han får vänta på uppståndelsens morgon. Om samma sak berättar även den grekiska termen koimeterion (κοιμητήριον, jfr engelska cemetery) som avser en kristen grav och som kunde översättas med ordet vilorum.

Sammanfattningsvis kan man säga att kyrkogårdarna har haft åtminstone tre likadana drag genom historien: 1) de har varit samhällliga, sociala och religiösa kultplatser; 2) de har varit den avlidnes minnesplats för de anhöriga och 3) de har uppfattats erbjuda en skydds- och viloplats för den avlidne.

När kyrkogården har ansetts äga en eller flere av de

nämnda dragen upplevs den som ändamålsenlig, fungerande och därmed levande. Därmed har den varit en plats som man besökt regelbundet och som i mån av möjlighet har skötts och utvecklats. Bevis på detta är, att kyrkogården kan ha varit belägen på samma plats i flera århundraden. På kyrkogårdarna finns även släktgravar, som samma släkt förfogat över under flera generationer. Man kan motiverat anta, att kyrkogårdarna i framtiden också hålls levande, fungerande och ändamålsenliga. Kyrkogårdarna kommer att bevara sin ställning som samhällseliga, sociala och religiösa kultusställen, eftersom de alltid fyller ett behov. Exempel på detta är de nationella kyrkogårdarna i olika länder som fortsättningsvis anses viktiga för dessa nationers identitet. De fungerar ibland också som ställen för nationellt sorgearbete. För det andra kommer kyrkogårdarna fortsättningsvis, att fungera som minnesplatser för de avlidna även, när de har begravts anonymt i minneslundar eller på andra motsvarande platser för kistor och urnor. För det tredje så kommer kyrkogårdarna fortfarande, att fungera som skydds- och viloplats för den avlidne. En annan sak är dock, hur detta kommer att förstås. För tillfället verkar det som om den kristna läran om uppståndelsens morgon i princip kommer att bibehållas oförändrad, men via andra religioners och sekulariseringens inflytande kan den få nya betoningar och tolkningar, som till och med kunde leda till att kristna symboler kommer att försvinna från kyrkogårdar.

Kyrkogårdarnas uppskattning

Kyrkogårdarna och uppskattningen av dess delar har också under olika tider påverkat hur och varför kyrkogårdarna har erfarits ändamålsenliga, fungerande och levande. I det följande granskas dessa uppskattningar. Kyrkogården har varit den mest allmänna begravningsplatsen under detta årtusende. Uppskattningen av de olika delarna på kyrkogården har varierat under historiens lopp, för gravplatsens läge berättade också om den avlidnes förmögenhet och ställning i samhället. De mest uppskattade platserna ansågs ligga nära kyrkobyggnaden. Till en sådan gravplats kom man endast genom att vara känd för sin oklanderliga jordliga vandring och genom att vara en ärbär person. Personer på de lägre stegen i samhället och de i stillhet begravda, odöpta samt dödfödda begravdes däremot på kyrkogården

långt från kyrkobyggnaden. De ringaktigt begravda, offentligt syndiga och för brott dömda fick för det mesta sin gravplats på kyrkogårdens norra sida eller i separata ovälsignade begravningsplatser utanför bebyggelsen. Denna diskriminering försvann inte ens då man i slutet av 1800-talet på större orter i allt större grad grundade nya kyrkogårdar, som var belägna utanför bebyggelsen, och städernas kyrkor på grund av att befolkningen i städerna växte. Som exempel på rangskillnaden mellan kyrkogårdens olika delar kan nämnas, att de stupade under krigen i Finland under åren 1939-1944 begravdes på hedersplatser nära kyrkobyggnaden, för det mesta på dess öst- eller sydsida. Först i slutet av 1900-talet då ideologin om jämställdhet har trätt i kraft har den försökt upphäva diskrimineringen också på kyrkogårdarna. Ett exempel på detta tänkande är de s. k. "resväskgravstenarna".

Gravplatsernas rangskillnad syntes också i deras pris-sättning. På 1800-talet började man sälja gravplatser till olika pris åt privata som släktgravar. Dyrast var gravarna till öster på kyrkogården, näst dyrast var sydsidans gravar, tredje dyrast var västsidans gravar. Gravarna på den norra sidan var gratis gravplatser för de fattiga som även kunde vara rad- eller linjegravar, där

Militärbegravningsplatsen i Kemi (i norra Finland) för de stupade under krigen i Finland under åren 1939-1944. Begravningsplatsen ligger på hedersplatsen, dvs. på syd-östra sidan av kyrkogården nära kyrkobyggnaden.

också avlidna som dött i epidemier begravdes. Den avgift som togs för gravplatsen hänför sig till den gamla traditionen att skilja gravplatserna enligt förmögenhet och även religion. Den principiella minskningen av gravplatsernas rangskillnad från och med mitten av 1900-talet medförde dock inte, att priset skulle ha varit lika för alla. Om den avlidne hörde till kyrkan eller ej bestämde gravavgiften i Finland under 1900-talets sista årtionde och om en släktgrav löstes in för 25-50 år eller om det var en engångsgrav. Engångsgravarna kommer säkert att öka åtmistone på större orter på grund av utrymmesbrist.

Sammanfattningsvis kan man konstatera, att kyrkogårdarna inte har varit likvärdiga platser. Detta bevisar deras bundenhet till samhället eftersom kyrkogårdarnas olika delars rangskillnad avspeglar samhällets sociala struktur, förhållandet mellan dem samt begrepp och lärdomar som var i kraft i samhället, vartill också kom den kyrkliga lärdomen och kyrkodisciplinen. Förutom detta så uttrycker de olika delarnas rangskillnad på kyrkogården mänsklighet, mänsklig ställning och enligt förmögenhet verkställd central åtskillnad, som inte ens tar slut inför dödens majestät. Av denna orsak kan man anta att kyrkogårdarna inte heller i framtiden är jämställda platser. På detta pekar även det, att skillnaderna mellan de olika samhällsgrupperna ser ut att bli djupare även i det nordiska samhället.

Nationellt betydelsefulla kyrkogårdar kommer att behålla sin ställning som en sista viloplats för samhällets framstående personer. På vanliga kyrkogårdar kan det fortfarande finnas skilda avdelningar för vissa befolkningsgrupper. Förmöget folk kan t.ex. begravas på andra områden än fattigare. Dessa särpräglade avdelningar upplevs som "egna" på samma sätt som under medeltiden, då en avliden ville begravas i den kyrkogård som tillhörde hans eller hennes befolkningsgrupp. Militärbegravningsplatserna kan i Finland nämnas som ett exempel på gravavdelningar för vissa grupper. De är placerade på kyrkogårdens mest uppskattade platser. I Finland lade man stor vikt vid, att alla som stupade i kriget 1939-1944 skulle begravas på sina hemorter. Samma strävan kan fortfarande ses i Finska Försvarsmaktens planer för möjliga kristider. Offer i storkatastrofer har också begravts på samma ställe på kyrkogården. Speciella avdelningar avviker från andra till exempel genom gravminnesmärkena, liksom områden

där man begraver medlemmar från olika kyrko- och religiösa samfund, även icke kristna. De sist nämnda områdena kan ytterligare betona olikheterna på de olika delarna av kyrkogården. Av detta kan man dra den slutsatsen, att det fortfarande kommer att finnas skilda områden för olika referensgrupper på den framtida kyrkogården.

Rangordningen mellan de olika delarna på kyrkogården var uppenbar ända till slutet av 1700-talet, genom att man då värdesatte de enskilda gravplatserna, inte kyrkogården som helhet. Ingen helhetsplanering av kyrkogårdarna fanns och så gott som ingen uppmärksamhet fästes på kyrkogårdarnas utseende på grund av detta. I Norden började man vid slutet av 1700-talet, efter central-europeiska förebilder, också fästa uppmärksamhet vid systematisk planering av kyrkogårdarna, skötseln samt det estetiska utseendet i form av trädplanteringar och gravminnesmärken. Först i slutet av 1700-talet grundades i Norden, närmast enligt tyska förebilder, parkliknande kyrkogårdar och sedan i slutet på 1800-talet enligt amerikanska och europeiska förebilder också skogsbegravningsplatser. Kyrkogårdarna blev härmed "gröna" det vill säga till sitt yttre väsende levande, och i detta avseende likvärdiga gravplatser för alla.

En frodig kirkegård for faldne soldater fra krigen 1939-1944 i Kerimäki i syd-øst Finland.

Foto: Gunver Vestergaard.

Den samhälleliga och kyrkliga lagstiftningen styrde i början kyrkogårdarnas planering och skötsel. På 1900-talet har det inom olika föreningsaktiviteter samt även bland stifts- och församlingsledningen utvecklats en verksamhet som strävar till, att ta hand om kyrkogårdarnas planering, skötsel och "förskönande". Detta visar att man började se ett kulturvärde i kyrkogårdarna. På detta sätt sågs de som betydelsefulla och levande. I framtiden planeras kyrkogårdarna antagligen noggrannare än tidigare och även deras skötsel organiseras bättre. Existerande kyrkogårdar kommer om möjligt, att utvidgas, för det är inte alltid möjligt att grunda en helt ny begravningsplats. Härmed kommer planeringen och anpassandet av kyrkogårdens olika delar med den gamla kyrkogården att betonas, ty det är problematiskt att kombinera det förflutna och framtiden. Kyrkogårdarna kommer att ha en allt naturenligare prägel, eftersom man hela tiden lär sig, att anpassa dem bättre med det omgivande landskapet. Begravningsplatskulturen kan antas utvecklas hela tiden, ett bevis på detta är ju denna konferens.

När kristendomen kom till Norden för cirka 1000 år sedan förhöll den sig negativt till bruket att bränna de avlidna. Å andra sidan måste man konstatera, att likbegravningen inte var helt okänd i Skandinavien under den förkristna tiden. Således var kyrkans lärdom om begraving genom kroppens uppståndelse och begraving av de avlidna okremerade egentligen ingen ny sak. Kyrkans förhållande till kremeringen har ändrats först under de sista två århundradena. Senast godkände Finlands ortodoxa kyrkas biskopar i april 1997 kremeringen, som ett officiellt begravnings sätt inom detta trosamfund. Tidigare förhöll sig denna kyrka ytterst negativt till kremeringen.

Kremeringen har blivit mer allmän under de sista årtiondena i hela Skandinavien. Av alla avlidna i Danmark kremeras ca. 71% , i Sverige är motsvarande siffra ca. 66% , i Norge ca. 33%, i Finland ca. 22% och på Island ca. 17% . Antalet kremeringar har stigit hela tiden under slutet av 1900-talet. Man kan förmoda, att askbegravingarna kommer att bli vanligare även i framtiden. För detta talar även det faktum, att kostnaderna för askbegraving är ungefär hälften av kistbegravningskostnaderna. Å andra sidan möter denna utveckling dock motstånd ty kistbegravningen uppfattas allt bredare som en traditionell kristen begravnings sed.

För avlidna som kremerats har man också kunnat grunda egna begravningsplatser eller de har begravts på ett för detta ändamål reserverat område. Askurnor har även kunnat anonymt sänkas i speciellt grävda gravar eller de har dolts i kolumbarier med enskilda förvaringsfack för urnor, det vill säga urnhallar, som har byggts i jordfästningskapell eller kyrkor. Askan har även kunnat begravas med urna anonymt på okänd plats eller strös i jorden utan urna i en speciell minneslund. Enligt icke-kristna religioner och ateism har askan även kunnat strös med vinden eller i vattnet.

Hälsovårdslagen som trädde i kraft i Finland år 1995 tillåter placering av askurnan på annat ställe än urnbegravningsplatsen eller, att den inte alls begravs. Av denna orsak kan privata gravplatser ha grundats t.o.m. på privata villagårdar. Detta är inte i enlighet med den kristna traditionen, ty enligt den skall en kristen begravas i välsignad jord. Minneslundarna har relativt stor popularitet t. ex. i København och i Stockholm, men de är rätt så ovanliga i Finland. Popularitet till minneslundarna eller motsvarande platserna för kistor dvs. kistlundarna kan öka också här, ty många ensamstående människor tror att deras minne ska bestå bättre, när deras namn står på ett gemensamt gravminnesmärke i en minneslund än på gravstenen på en egen, engångsgrav. Minneslundarna med sina anonyma gravar, samt ströendet av askan i vinden eller i vattnet, kan dock förorsaka principiella problem, eftersom de är främmande för den traditionella kristna läran och traditionen om att begrava kroppen som hel vare sig i kista eller urna.

På städernas kyrkogårdar verkar det vara svårt, såsom det nu ser ut, att hitta rum för kist-gravplatser. I städerna eller i deras omedelbara närhet finns det inte heller lämplig jord för nya kyrkogårdar. Att grunda begravningsplatser långt från bebyggelsen skulle förorsaka många trafik- och andra praktiska problem både för sörjande anhöriga och för personalen på begravningsplatsen. På grund av detta grundas det på städernas kyrkogårdar allt flera områden för askurnor, minneslundar, kolumbarier och motsvarande. Det är möjligt att de traditionella begravningskvarteren med "resväskegravstenar" så småningom ersätts av naturenliga urngrav-områden som har mindre gravstensminnesmärken. Ytterligare kan kremeringen av principiella skäl och traditioner ses som mera främmande för den norska och finska landsbygden än för städerna. Antalet

kremeringar på landsbygden kan också växa i dessa länder, men på därvarande kyrkogårdar finns det för det mesta fortfarande utrymme för kistbegravningar. Bristen på krematorier på landsbygden kan också påverka situationen. Det oaktat är det möjligt, att det åtminstone på vissa ställen och också på landsbygden grundas små begravningsplatser för aska. De är dock inte avskilda utan kommer att finnas i samband med kyrkogårdarna fortsättande deras ofta flera århundraden gamla traditioner på ett aningen nyare sätt.

Den kristna tron lär, att alla människor är likvärdiga inför Gud på den yttersta dagen. Med detta som grund kan man fråga sig, om de olika gravområdenas rangskillnad på kyrkogårdarna är lämplig för en kristen begravningsplats. Å andra sidan uttrycker detta mänsklig verksamhet och kultur. För tillfället verkar det som om den kristna trons inflytande minskar i de västerländska kulturkretsarna där sekulariseringen vinner allt mera mark. Också därför kan man anta, att den kristna lärdomen om jämställdhet inför döden inte förverkligas på kyrkogårdarna i framtiden.

Kyrkogårdarnas roll i fokus i förhållandet mellan kyrkan och samhället / staten

Förhållandet mellan samhället och kyrkan påverkar också kyrkogårdarna. Deras ställning är organiserad på olika sätt i olika länder beroende på förhållandet mellan kyrkan och staten. I det nordiska samhället har marken kring kyrkobyggnaden traditionellt varit kyrkans egendom och därmed kontrollerats av kyrkan. Eftersom det i alla nordiska länder finns en så kallad stats- eller folkkyrka, dit största delen av befolkningen har hört, så har nästan alla avlidna begravts på kyrkogårdar. De har på samma gång i detta avseende varit samhälleliga begravningsplatser. Därför är det inte överraskande, att också samhällets lagstiftning genom historien har gett bestämmelser om dessa förutom de kyrkliga föreskrifterna. Av de samhälleliga föreskrifterna som gäller kyrkogårdarna kan som exempel nämnas Sveriges medeltida landskapslagstiftning, Sveriges nuvarande kyrkogårds- och kulturminnesmärke-lagstiftning samt Finlands hälsovårdslagar och förordningar från 1800 - 1900-talen.

I Finland finns det också en statskyrka, om man som måttstock använder statens deltagande i kyrkans admi-

nistration. Situationen i Finland mellan kyrkans och statens förhållande skiljer sig dock en del från de andra nordiska länderna på grund av historiska skäl. Då Finland hamnade under Ryssland år 1809 ledde detta till förändringar i Finlands evangelisk-lutherska kyrkas ställning som den enda kyrkan i Finland, eftersom den ortodoxa kyrkan var maktkyrka i Ryssland. I detta samband blev de ortodoxa kyrkogårdarna officiella begravningsplatser parallellt med de lutherska. Efter det att Finland blivit självständigt, godkändes religionsfrihetslagen år 1923. Den påverkade också kyrkogårdarna, eftersom den möjliggjorde grundandet av egna fristående begravningsplatser även för människor som inte hörde till det lutherska eller grekisk-katolska kyrkosamfundet. Eftersom sådana begravningsplatser oftast inte var möjliga att grunda på grund av praktiska orsaker, begravdes oliktroende avlidna på särskilda områden på den evangelisk-lutherska kyrkogården. Så har man också gjort i andra nordiska länder, som exempel kan nämnas Tallum skogsbegravningsplats i Stockholm.

År 1995 fanns det i Finland 960 i bruk varande och 180 gamla begravningsplatser. Av alla begravningsplatser areal hör 97 % till den evangelisk-lutherska kyrkans egendom. Den växer hela tiden med hjälp av finansiering från helhetskyrkan. Andra samfund som upprätthåller begravningsplatser är den ortodoxa kyrkan, andra religiösa samfund, fritänkarna samt några kommuner. En del från olika religiösa samfund frigjorda grupper har också grundat sina egna privata begravningsplatser. Det har också hänt, att människor som ärvt mark har märkt att de äger en begravningsplats.

I varje fall är de evangelisk-lutherska kyrkogårdarna de mest almäna begravningsplatserna eftersom det i dessa begravdes 1995 ca. 99% av alla avlidna, även medlemmar av andra kyrkor och kristna samfund. Eftersom lutherska präster välsignade till gravens vila även sådana avlidna som hör till civilregistret, blir endast ca. en procent av finländarna icke begravda i dessa kyrkogårdar. Med detta som grund kan man antaga att kyrkogårdarna ägda av de evangelisk-lutherska församlingarna är de vanligaste begravningsplatserna i Finland åtminstone inom närmaste framtid, även om andra religiösa och ideologiska samfunds och även bekännelselösa kommunala begravningsplatserns antal kommer att öka.

Denna situation kan dock förändras i framtiden eftersom kyrkans och statens förhållande har varit i ett

förändringstillstånd under slutet av 1900-talet. Detta har påverkat och påverkar fortfarande kyrkogårdarna. I Finland har förhållandet mellan kyrka och stat begrundats av kyrk- och stats-kommittén som år 1977 föreslog att samhället borde ta mera ansvar för kyrkogårdarna än kyrkan, det vill säga församlingarna. Men å andra sidan kom det en förordning i den nya kyrko-ordningen 1993 enligt vilken församlingarna har den officiella skyldigheten, att upprätthålla begravningsplatserna. Motsvarande förordning har inte tidigare funnits i Finland, där kyrkan har skött om begravingarna i nästan 900 år. I föreskriftens motiveringar sägs det dock, att om kyrkans skatteintäkter skulle sina, så skulle de möjligtvis inte kunna underhålla kyrkogårdarna. Av denna orsak har denna förordning tagits med i en juridiskt lägre rättsnorm, i vilket ändring är enklare att åstadkomma än i den egentliga kyrkolagen. Kommunerna har dock inte varit villiga att grunda kommunala begravningsplatser på grund av det ekonomiska läget. Dessutom vill majoriteten av finländarna, att kyrkogårdarna även i framtiden skall höra till kyrkan. Således ser situationen inte ut att ändras radikalt i Finland under den närmaste framtiden. I Sverige, där huvudansvaret för begravningsväsendet förblir hos kyrkan också efter år 2000 då kyrkan och staten skiljer sig, förfar man på samma sätt. Svenska kyrkan och Finlands evangelisk-lutherska kyrkas inkomster kan dock minska efter skatteförändringarna. I denna situation kan samhällets stöd komma i fråga, så att man kan upprätthålla kyrkogårdarna. En möjlighet är naturligtvis en särskild skatt för kyrkogårdar som skulle samlas in på samma sätt som kyrkoskatt. Begravningsväsendets utgifter var till exempel 1995 i Finland 7,5 % av alla evangelisk-lutherska församlingarnas utgifter. Begravningsväsendet finansierades så att man fick 23 % från gravavgifter och 77 % från församlingarnas skatteinkomster. Med skattemedel sköts till exempel hjältegravarna och många kulturhistoriskt värdefulla gravar. Församlingarna inkasserar genom gravskötselselfonderna gravavgifter såväl från medlemmarna som från icke till kyrkan hörande, oberoende av om de hör till andra kyrkor eller religiösa samfund eller är ateister. På landsbygden ger dock flera små församlingar gravplatsen nästan gratis åt församlingens egna medlemmar. Detta kan förorsaka problem, ty om skatteintäkterna i dessa församlingar sinar får helhetskyrkan troligtvis stå för begravningsväsendets utgifter. Härmed

är betalarna i praktiken sådana människor som redan har betalt gravavgifter till sin egen församling. Om upprätthållandet av begravningsväsendet blir oöverkomligt för kyrkan, kan kanske dess förflyttning på samhällets ansvar vara möjligt i alla fall. Detta påverkar naturligtvis också deras användning och bringar fram nya situationer och problem ur den kristna traditionens synvinkel. Härmed kan man fråga sig, om kyrkogård är den rätta termen eller borde man tala om begravningsplats.

Förutom organiserandet av kyrkans och statens förhållanden påverkas kyrkogårdarnas framtid också av andra öppna samhälleliga frågor. En av dessa, är problemen som kommer i och med immigrationen. Till Skandinavien har det under de sista årtiondena flyttat immigranter varav många inte bekänner sig till den kristna tron. Begravningen av dessa är ett problem om några årtionden, om de inte efter pensioneringen t.ex. flyttar tillbaka till sitt hemland. Det är inte självklart, att man skulle kunna begrava dem i stora mängder i samband med kristna kyrkogårdar, men på skilda gravområden, så som man förfarit hittills. Eventuella hinder kan vara traditioner hos de kristna eller hos de som erkänner en främmande religion. Muslimerna till exempel, godkänner inte, att deras avlidna begravs i en "ren" kristen kyrkogård, eftersom den muslimska kulturen förutsätter en egen begravningsplats. Sådana begravningar är även problematiska i den kristna kyrkogårdstraditionen, eftersom kyrkogårdarna endast är avskilda till kristna, noggrannare sagt avsedda för användning av den lutherska kyrkan genom vigning. Enligt den statskyrkliga traditionen har man endast begravt kyrkans medlemmar på kyrkogårdarna. Å andra sidan kan det ekumeniska tänkandet och toleransen minska de kyrkliga kretsarnas motstånd. Om man igen tänker, att kyrkogårdarna ägs av samhället och bestämmanderätten är hos samhället, så är det i princip möjligt, att tänka sig samma begravningsplats för alla. Där finns det då skilda områden för olika religiösa grupper samt för ateister. Varje kyrkas eller religiösa samfunds gravområde kan då vara välsignat, det vill säga i användning endast av dess egna medlemmar.

Kyrkans och statens eller samhällets förhållande påverkar var nya kyrkogårdar grundas och hur de planeras. Eftersom begravningsplatserna genom tiderna har befunnit sig på för samhället användbara platser, kan

man också i framtiden antaga att de grundas på ur samhällets synvinkel ändamålsenliga platser. Härmed bestäms kyrkogårdens läge inte enbart av hygieniska synpunkter och för denna användning lämpade jordområden, utan också på basen av trafikfaktorer. Allmänna principer för omgivnings- och landskapsskötsel påverkar också valet av platsen för kyrkogården och planeringen av denna. Kyrkogårdar av typen skogsbegravningsplats kan bli allmänna såväl som egna nya områden och som utvidgningar till existerande kyrkogårdar. Varje eras kyrkogård är i detta avseende sitt tidevarvs spegel. Å andra sidan kan man anta, att en sak förblir oförändrad på kyrkogårdarna. De kommer fortfarande i framtiden, att vigas, det vill säga åtskiljas, som tidigare till sitt ändamål, de avlidnas viloplats. Kyrkans lagstiftning, om den sedan är protestantisk, katolsk eller ortodox, ger klara direktiv om detta.

Kyrkans och samhällets förhållande syns även i framtiden på särskilda områden. På kyrkogårdarna kommer det också i framtiden, att finnas områden för nationellt betydelsefulla avlidna, om de sedan var soldater, statsmän eller konstnärer. Denna slutsats kan dras på grund av den historiska kontinuiteten. Nationellt betydelsefulla offer i storkatastrofer kan även få en egen gemensam viloplats på kyrkogården. Då hänför de sig till skötseln av den nationella sorgen.

Sammanfattning

Rubriken "Vad förväntar vi oss av den gröna kyrkogården" har ovan förståtts som ett begrundande över ifall de kristna begravningsplatserna, det vill säga kyrkogårdarna är levande, fungerande och ändamålsenliga i framtiden. Temat har begrundats ur tre olika synvinklar, alltså varför kyrkogårdarna anses vara levande, fungerande och ändamålsenliga, varför de uppskattas och hur kyrkans och statens / samhällets förhållande påverkar dem.

Kyrkogårdarna har genom historien varit samhälleliga och religiösa kultplatser. De har fungerat som de avlidnas minnesplatser, vilka de anhöriga besöker och de har uppfattats erbjuda en skydds- och viloplats för de avlidna. På grund av detta har man ansett dem och kommer fortfarande, att anse dem i framtiden som levande, fungerande och ändamålsenliga, alltså gröna.

Kyrkogårdarna har genom tiderna varit indelade i olik-

värdiga delområden. Dessa områden kommer att höra även till framtidens kyrkogårdar. I och med den ökande kremeringen medför detta nya problem för kyrkogårdarna, eftersom minneslundarna och ströendet av askan för vinden och i vattnet inte är problemfria enligt den kyrkliga traditionen och läran.

Kyrkans och statens / samhällets förhållande, närmast de ekonomiska konjunkturernas utveckling påverkar även kyrkogårdarna. Ett annat stort problem i Norden är de åldrande, ickekristna immigranterna, vars begravning i kristliga kyrkogårdar inte är en självklarhet. Samhällets utveckling kommer att påverka kyrkogårdarnas planering och skötsel.

Graven eller mera vidsträckt kyrkogården kan på basen av det ovan presenterade ses som en bro mellan flere olika saker, såväl "andliga" som världsliga. Kyrkogårdarna är en angelägenhet både för det världsliga och andliga regimentet, de speglar samhället men är framförallt det eskatologiska hoppets platser.

*Jyrki Knuutila, Helsingfors.
Docent i teologi ved Institutionen för praktisk teologi,
Helsingfors Universitet.*

Militärbegravningsplatsen i Kannonkoski (i mellersta Finland) för de stupade under krigen i Finland under åren 1939-1944. Begravningsplatsen ligger på hedersplatsen, dvs. på södra sidan av kyrkogården nära kyrkobyggnaden.

Litteratur (i urval)

Hans Kurt Boehlke Das Bestattungss- und Friedhofswesen in Europa. Wien 1977.

Hans Kurt Boehlke Der Gemeindefriedhof. Gestalt und Ordnung. 2. Schriftenreihe fortschrittlicher Kommunalverwaltung 6. Aufl. Köln 1973.

Hans Kurt Boehlke (hrsg.) "Wie die Alten den Tod gebildet". Wandlungen zur Sepulkralkultur 1750-1850. Kasseler Studien zur Sepulkralkultur I. Kassel 1984.

Hans Kurt Boehlke (hrsg.) Vom Kirchhof zum Friedhof. Wandlungsprozesse zwischen 1750 und 1850. Kasseler Studien zur Sepulkralkultur II. Kassel 1984.

Hans Kurt Boehlke Über den Friedhof der Zukunft. Zur Gestaltung des Friedhofs in Planung und Ausführung. Öffentliche Dienste. Leben, sorgen, wohnen 3. Stuttgart 1971.

Stephan Hirzel (hrsg.) Grab und Friedhof der Gegenwart. München 1927.

Winfried Jung Staat und Kirche im kirchlichen Friedhofswesen. Göttingen 1966.

Birgitta Hoberg Kulturminneslagstiftningen och begravningsplatserna. - Kyrkogårdens gröna kulturarv. Stad och land nr. 103 / 1992. Klippan 1992.

Kjell Lundquist Från beteshage till trädgård - kyrkogårdens historia. - Kyrkogårdens gröna kulturarv. Stad och land nr. 103 / 1992. Klippan 1992.

Hermann Weber Benutzenszwang für Trauerhallen (Friedhofskapellen) und friedhofseigene Leichenkammern auf kirchlichen Friedhöfen. - Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht 1 / 1988.

Maria Westerdahl Skogskyrkogården "Tallum" genom tider historik, mål och åtgärdsprogram för skogskyrkogårdens tallbestånd. Stad och land nr. 99 / 1991. Alnarp 1991.